

HÓDMEZŐVÁSÁRHELY REFORMÁTUSAI ÉS A NAGY HÁBORÚ

Origó. Református egyházi élet Hódmezővásárhelyen a háború
kitörésekor

Jelen tanulmány egy készülő sorozat része, mely a Nagy Háború centenáriuma alkalmából a Hódmezővásárhely reformátusait ért lelki hatásokat vizsgálja az 1914–20 közötti időszakban. A sorozat kizárólag a háború hátszínházát tárgyalja. Gerincét alapvetően az akkori tipikus alföldi mezővárosi nagygyülekezet presbiteri jegyzőkönyvei adják. E forrásbázis feldolgozásának módszertani nehézségét a kb. 2600 jegyzőkönyvi szám és több mint 800 oldalnyi tömör iratanyag jelenti, mely kisebb tanulmányok keretei között kizárólag szakaszokra bontva vázolható fel. Ez a kezdőszakasz a háború kitöréséig tárja fel az események menetét, hogy a kiindulási feltételek felvázolásával megnyerhessük a későbbi fejlemények viszonyítási alapját.¹ Szándékaim szerint vizsgálataim legkésőbb 2020 márciusára, egy újabb korszak kezdetének centenáriumára válnak teljessé.²

A hódmezővásárhelyi egyházi élet alapvonásai a következők voltak. A református gyülekezet a hatalmas kiterjedésű békés-bánáti legnagyobbja,³ mely beosztásában a kor református egyházkormányzatának megfelelően a politikai közigazgatás kereteihez igazodott. Lelki életét 70-es évektől szolgáló nagy lelkészegyenység határozta meg, akik az elnöklelkészi posztot is betöltötték.⁴ Szeremlei Sámuel (elnöklelkész

¹ Készületben lévő részek várható megjelenésük sorrendjében alcímek szerint: *Visszatekintés. A Nagy Háború az 1920-1943-as presbiteri bejegyzések tükrében; A lelkesedéstől a kijózanodásig (1914 júniusától 1916 márciusáig). Az anyaggyűjtés fázisában: A háborús kimerülés, a reformációs jubileum és az 1848. évi XX. tc. árnyékában (1916. április–1918. augusztus) Az összeomlás, a káosz és az átmenet kora (1918. szeptember–1920. március)*

² 1920. március 2-án történt meg a Nemzeti Hadsereg katonáinak bevonulása Hódmezővásárhelyre.

³ A presbiterek létszáma 104 fő volt, az egyházközségi közgyűlése 312. Ehhez képest kellett az Egyházi Törvényeknek megfelelő határozatképességet biztosítani.

⁴ A hódmezővásárhelyi elnöklelkészi poszt hagyományosan az ótemplomi gyülekezeti lelkészséggel volt egybekötve.

1911-ig, 1912–1916 között tudományos tevékenysége miatt teljes fizetéssel szabadságolt újtemplomi lelkész, szolgált 1924-es haláláig), Pap Imre (elnöklelkész 1936-ig, röviddel 90 éves korában bekövetkezett halála előtt ment nyugdíjba). Liberális, hazafias beállítottságú férfiak. Előbbi teológiailag is mintaliberális,⁵ aki az unitarizmus és a szekták terjedése kapcsán kénytelen lett az ortodoxia eszköztárához nyúlni.⁶ Utóbbi többször igyekezett rámutatni életének puritán jellemzőire.⁷ Adóterhelés az országos átlaghoz képest közepesnek vagy inkább alacsonynak volt tekinthető.⁸ Ennek ellenére már a világháború előtt magas volt az egyházi adóhátralékok aránya,⁹

⁵ A hittel kapcsolatos nézeteit így foglalhatjuk össze: 1871-ben kifejti, hogy még 1862-ben, amikor fiatal káplán volt mély benyomást tett rá Révész Imre azon kijelentése, hogy a csudák objektív valóságát bebizonyítani nem lehet, s hogy annál fogva nem is kell kényszeríteni senkit azok elhívására. Annak ellenére, hogy „csudák nélkül is képes hinni az Úrban és szeretni őt”, a régi jó Kempis Tamást és a Krisztus követését most is végtelenül szereti és gyakorta olvasgatja. Különösen azért, mert a vallás lényegét nem skolasztikai szörszálhasogatásokba és dogmatikai distinkciókba helyezi, hanem az Istennel való belső egyesülésbe, és a szent életbe. Emiatt azt nem ismerheti be, hogy a Krisztustól messzire távozott volna. SZEREMLEI 1870. 53–55. Alexander Neil Somerville skót felügyelő és misszionárius 1888. január 28-i hódmezővásárhelyi előadásának kicsiny, de figyelmes hallgatóságát megbotránkoztatta azzal a kijelentésével, hogy ő nem vár megtéréseket Magyarországon. RÉVÉSZ 1943. 34.

⁶ „[...] amikor a nazarénizmus és az unitarizmus kezdte prozelitáit szedni egyházunk rovására [...]többrendbeli röpiratait, melyek mindegyike egy tételes igazságon felépülő munka volt [...]” HRE Presb. jkv. 364/1924.

⁷ A „puritán” korabeli fogalmát korábbi tanulmányomban következőképpen definiáltam: „a) egyszerű, dísztelen szertartásokra törekvő egyház; b) a külsőségekben, életmódban nem hivalkodó ember; c) tiszta családi életű, egyfeleségű férfi.” KOVÁCS 2015. 45. Ehhez képest Futó Zoltán 1914. október 20-i hódmezővásárhelyi kánoni látogatásakor Pap Imre a szentesi lelkész, békés bánati esperes tanúságára is apellálva állította, hogy sem 1902-ben, sem 1913-ban azért nem fogadta el a jelölést az esperességre, mert ő Hódmezővásárhely felvirágoztatásának akarta szentelni magát. HRE Presb. jkv. 442/1914. Amikor 1915 betöltötte 40 éves gyülekezeti jubileumát Hódmezővásárhelyen a felé forduló ünnepelést az alábbi szavakkal hátrította el: „Nem szereti az ünnepelést, mert a lelki szerénység s zajtalan munkának embere. Hosszú munkálkodása alatt érhatték csalódások, de háromban nem csalódott elnöklelkész: a Krisztusban, akit prédikál, a családi élet boldogságában, mely naponként ragyog családja felett, s a hívek szeretetében, mely el nem múló hűséggel és melegséggel veszi őt körül.” HRE Presb. jkv. 1/1916. Jelentés haláláról és nekrológia HRE Presb. jkv. 201; 213/1936

⁸ HRE Presb. jkv. 5/1914.

⁹ HRE Presb. jkv. 124; 125/1914.

egy belmissziói jelentés pedig mind bel-, mind külterületen általánosan csekélynek jelentette ki a perselypénz mennyiségét.¹⁰ Az anyagi ügyek és viszályok kiemelt szerepet játszottak a gyülekezet életében. Ez részben a város agrár- és kisiparos jellegének rögzülésével magyarázható, részben azzal, hogy a történeti reflexek révén a református egyház a város kiemelt vagyon- és tőkefelhalmozójává vált. Ahogy Pap Imre elnöklelkész 1918. évi újévi köszöntőjében fogalmazott:

„az egyház tulajdonképpeni munkájához, a lelkiek építéséhez az anyagiak alapján lehet hozzáfogni. Az egyház erejét, szilárdságát a lelkiek mellett az anyagi erők fokozzák és biztosítják. Ezért igyekeztek már őseink gyűjteni az egyházi vagyont ingatlanokban, alapítványokban, amelyeknek nevelésére s erősítésére kell nekünk is most élő nemzedéknek törekednünk [...], hogy mindezzel megerősítsük egyházunkat a létfenntartásban, a lelkiek gondozhatásában.”¹¹

A vagyon méreteiről és szerteágazó voltáról érzékletes képet fest az a tény, hogy amikor egy egyetemes konventi határozatnak megfelelően 1915 májusában az egyháztanács megbízta számvizsgáló és gazdaságügyi bizottságot az egyházi vagyon leltározásának, a leltározás mikéntjének és a becslési módokat megállapítására, egyúttal arra is felhatalmazást adott, hogy az összeírásra kiküldött bizottság önmagán belül 14 albizottságot alakítson, és oda tiszteletbeli [értsd: presbitériumon kívüli] szakértőket hívjon meg. Ezek az albizottságok a következők voltak: 1. Mezőgazdasági és kertészeti albizottság; 2. építészeti albizottság; 3. értékpapír albizottság; 4. könyvtári albizottság;¹² 5. múzeumi albizottság; 6. taneszközök albizottsága;¹³ 7. természettani és természetrajzi albizottság;¹⁴ 8. agyagipari albizottság;¹⁵ 9. ötvös szakértők albizottsága; 10. néprajzi

¹⁰ HRE Presb. jkv. 432/1915. (?)

¹¹ HRE Presb. jkv. Pap Imre elnöklelkész újévi köszöntője 1918. január 14-én.

¹² A főgimnáziumi könyvtár 1895/96-ban már 9784 kötetet és 3293 füzetet tartalmazott.

¹³ Az egyházközség 1868 óta igyekezett népiskoláit az Eötvös-törvény feltételeinek megfelelő módon felszerelni.

¹⁴ A gimnáziumi természettani (fizika) szertár 1863-tól a természetrajzi (biológiai) Bodnár Bertalan tanári kinevezésétől (1892-től) élt át kiváló gyarapodást.

¹⁵ A hódmezővásárhelyi református téglalegetők vagyonáról volt ez esetben szó.

albizottság; 11. régész és történelmi albizottság; 12. hangszer szakértők albizottsága; 13. gépész albizottság; 14. pénzügyi albizottság.¹⁶

Ez a hatalmas vagyon és az általa biztosított társadalmi befolyás megerősítette az egyház ügyeinek bürokratikus intézési módját. A gyülekezeti rendes lelkészek és a főgondnok elnöklete alatt összesen 18 egyházközségi bizottság működött: I/1. az egyházközségi bíróság; I/2. költségvető bizottság; I/3. főgimnáziumi igazgatótanács; I/4. hitelesítő bizottság (esetről esetre); I/5. főgimnáziumi érettségi¹⁷ bizottság.¹⁸ II/1. elemi iskolaszék; II/2. sajtóügyi osztály;¹⁹ II/3. orgona-felügyelő bizottság; II/4. faiskolai²⁰ bizottság.²¹ III/1. pénzügyi bizottság; 2. kölcsönbíráló²² bizottság.²³ IV/1-2. gazdasági és építető bizottság²⁴; IV/3. engedélyező és kimenesztelő [értsd: iratexpediálási] bizottság; IV/4. temetői bizottság.²⁵ IV/4. Megbízás szerint Losonczy Endre²⁶ állította össze a választók névjegyzékét.²⁷ V/1. Jogügyi bizottság; V/2.

¹⁶ HRE Presb. jkv. 159/1915.

¹⁷ Ez utóbbinak kizárólag elnöklelkész volt állandó tagja, az érettségizető főgimnáziumi tanárok mellett külső, ellenőri feladatot ellátó tagot is magába fogadott.

¹⁸ Elnöklelkész elnöklete alatt.

¹⁹ A sajtóügy ebben az összefüggésben nemcsak a Magyar Protestáns Irodalmi Társasággal és az egyházi sajtóvállalkozásokkal való kapcsolattartást, az Parochiális Könyvtár sorozat ügyének helyi gondozását és más iratterjesztést jelentette, hanem azt is hogy az egyházközség saját, viszonylag komoly nyomdával is rendelkezett.

²⁰ Ez utóbbi főleg az egyház kezelésében lévő temetők fásítása miatt volt fontos, de csemetéből egyéb célokra (pl. utak melletti fásításra) eladva jövedelemforrást is jelentett az egyháznak.

²¹ Gyórfy József lelkész elnöklete alatt.

²² Ez utóbbi szerepét jól mutatja, hogy a presbiteri gyűléseken a határozatképesség megállapítását követte a név szerinti szavazással elbírált kölcsönkérelmek ügye, megelőzve a magasabb egyházfelügyelői (püspöki, esperesi) körlevelek tárgyalását. Az egyház leginkább alapítványi tőkéit helyezte ki megfelelő kamatra, megfelelő ingatlanfedezetes kölcsönök formájában.

²³ Tereh Gyula susáni lelkész elnöklete alatt.

²⁴ Ezt a bizottságot néha külön egységekként is kezelték. Előbbi hatásköre volt az egyház mezőgazdasággal kapcsolatos javainak (földek, tanyák, eszközök) felügyelete. Utóbbi illetékes volt a belterületi ingatlanokon (pl. iskolák, bérház, tanítói lakások) végzett építések megtervezése és kivitelezése ügyében a disznóól-építés, fal- és kerítés-építés, kályhabeállítás, nyílászárócsere stb. ügyekben egyaránt.

²⁵ Losonczy Endre tabáni lelkész elnöklete alatt.

²⁶ Neve előfordul Losonczi alakban is.

²⁷ Mivel ezt lelkészek, gondnokok, anyakönyvvezető segédlelkész és pénztári tisztség segítségével végezte, ezt is tekinthetjük bizottsági munkának.

egyházi javakra felügyelő bizottság.²⁸ Ezeken a bizottságokon kívül egyházi jegyző vezette a jegyzőkönyveket, és teljesítette a kiadmányozást,²⁹ pénztári tisztség pedig intézte a pénztári dolgokat, és eszközölte a pénztárral kapcsolatos kimutatásokat, bejelentéseket. A bizottságok ülésrendjükről és üléseik idejéről maguk határoztak, de arról elnökséget (elnöklelkészt és főgondnokot) értesíteniük kellett.³⁰ A kiterjedt anyagi javak fenntartása természetesen megfelelő létszámú szolgaszemélyzet fenntartását és eltartását is az egyház szükségévé és kötelességévé tette.³¹

Ezen az adminisztratív felosztáson kívül egyfajta lelkészi munkamegosztás is működött az egyházközségben. Pap Imre vezette a gimnáziumi osztályvizsgákat (különös figyelemmel kísérve a vallásvizsgákat), felügyelt a gimnáziumi osztályokra, konfirmálta az itteni tanulókat. Győrffy József gondoskodott az egyháziasság megerősítéséről, a téli vallásos felolvasásokról, a protestáns estélyek rendezéséről, felügyelt a népiskolákra, vezette a belvárosi iskolák vizsgáit. A külvárosi rendes lelkészek felügyeltek a körzetükbe tartozó iskolákra, vezették ezek vizsgáit. Tereh Gyula gondoskodott a Nagy András János és a Kovács Ferenc iskolai emlékünnepek megszervezéséről,³² vezette a nem felekezeti iskoláiban tanuló református növendékek vallásvizsgáit.³³ Losonczy Endre intézte a külterületi istentiszteletek ügyét, gondoskodott az úrvacsorai kenyérről és borról.³⁴

A presbiteri bejegyzések feltűnően nagy része foglalkozott a gyülekezeti énekkultúrával.³⁵ Ennek oka az istentiszteleti és temetési

²⁸ Főgondnok elnökle alatt.

²⁹ Személye ebben az időben Császár Péter igazgató tanító volt.

³⁰ HRE Presb. jkv. 9/1916.

³¹ Kocsis, pedellus, takarítószemélyzet, gyepmester, kertészek stb.

³² Előbbi végrendeleti hagyománya 1890-ben, utóbbi 1895-ben került az egyház birtokába. Alapítványaik jelentős részét népiskolai ösztöndíjak tették ki, melyek átadására iskolai ünnepségek keretében került sor, ahol egyúttal meg is emlékeztek az egyház és az egyházi iskolaügy nagy jötevőiről.

³³ Ezek a HRE Presb. jkv. 312; 313/1914.számok alapján a következők voltak: községi iskolák (köztük a belterületi községi ismétlőiskola), a külterületi állami elemi iskolák, a kereskedő és iparos tanonciskola, az óvónőképző.

³⁴ HRE Presb. jkv. 9/1916.

³⁵ Összefoglalása külön tanulmányt érdemelne.

„ékes és szép rend” biztosítása,³⁶ az egyházi jövedelmek biztosítása³⁷ és a hitélet fejlesztése³⁸ voltak.

A gyülekezet kiemelt intézményfenntartó volt, büszkesége az 1723-as törvényeitől fogva jogfolytonos főgimnázium, mely 1884-től államsegélyt is nyert.³⁹ Megkezdődött egy gimnáziumi leányinternátus (lényegében leánygimnázium) szervezése is, melyet az egyháztanács államsegélyes formában tartott megvalósíthatónak. Épületét az Oldalkosár utca megnyitásával, a vele összefüggő telekmegváltással kívánta megvalósítani.⁴⁰ 1913-ban közös szervezetbe foglalták a református felekezeti népiskolákat, melyek élére igazgató tanítóként a

³⁶ A temetési szertartás helyi rendjét a HRE Presb. jkv. 366 és 398/1913. szám szentesítette. A kántorok vezetése alatt szerveződő temető énekkarok szabályzatát a 22/1914. szám tartalmazta. A 17 és a 71/1915. szám Darabos Lajos kántort az istentiszteleti szertartásokat szabályozó határozatok betartására figyelmeztette. Az ékes és szép rend része volt az úgynevezett kántorirányítás megoldása is. Helyettesítés céljára a kántorok más körzetbe is kirendelhetőek voltak. A kántorirányítás az anyakönyvvezető segédlelkész feladata volt, akik felé viszont a kántorok a helyettesítésre kért időt és a saját temetéseket illetően pontos adatszolgáltatásra voltak kötelezve (HRE Presb. jkv. 70/1915.) Mindig hatalmas botrány és vizsgálat volt abból, ha akár egy kórházi temetés énekszó nélkül ment végbe, mert ez a legszegényebbeknek is járt. A „Ki a hibás a kántor nélküli temetésért?” vizsgálata során 1914 elején Olasz István például előadta, hogy Nagy László helyettesítés iránti tudakozását azért nem vette komolyan, mert „Nagy úr ittas volt.” HRE Presb. jkv. 26/1914.

³⁷ Az iparostestületi dalárda részt vehetett ugyan tagjainak és ezek családtagjainak temetésénél, de ezért a gimnáziumi kántus díját kellett volna kifizetnie. Mivel az iparosság jelentős része igen szegény volt, az Iparos Daloskör arra kért engedélyt, hogy csak 40 K-t, a kántor vezetés alatt álló egyházi temető énekkar díját kelljen megfizetnie (HRE Presb. jkv. 23/1914). A harmóniás énekléssel díszített temetés díjából a részt vevő diákokat fejenként két korona illette. Már a háború előtt az általánosan megdrágult viszonyoknak megfelelően kérelem érkezett be a díjazás három koronára történő emelésére, de ezt a presbitérium nem teljesítette (HRE Presb. jkv. 155/1914).

³⁸ Az énekkarok létrejötte és szolgálata egyúttal fontos belmissziói szereppel is bírt. Nagyobb vonzerőt biztosított az istentiszteleteknek és más egyházi események (pl. vallásos estélyek) számára. Lásd alább.

³⁹ HRE Presb. jkv. 316/1917. FÖLDESI-IMRE-VÁRKONYI 1990. 59.

⁴⁰ A megnyitott rész egy részét az egyház leányinternátusi épület telkeként meg kívánta tartani. Az ennek kijelölésével adódó szabályozási vonalra akarta a Szőnyi utca felőli téglafalat áttenni, a többi területért járó megváltási összeget szánta az épület felépítésének önjerejéül. HRE Presb. jkv. 89; 269/1914. Megjegyzendő, hogy a nevezet területen épült fel később az a Tanyai Tanulók Otthona, melynek helyén ma a Cseresnyés Kollégium épülete áll.

32 éves sikeres tanítói pályafutással rendelkező Császár Pétert rendelték, akit megfelelő órakedvezményrel is elláttak, majd a rá következő évben véglegesítették.⁴¹ Ezzel a lépéssel a hódmezővásárhelyi egyház szintén előtte járt a tiszántúli fejleményeknek. Hasonló állások szervezése ugyanis alapvetően a 90–100 fős osztálylétszámok lecsökkentését célozta, melynek elérésére kerületi szinten 1913 legvégén még hároméves türelmi időt szabtak.⁴² A tanítói fizetések fedezetének nagyobb részét ekkor már államsegély biztosította. Az egyháznak csak a szubvenció megnyerésével érte meg ezeket az állásokat fenntartania, de azzal megérte.⁴³

A presbiterválasztásoknál meghatározó volt a társadalmi tekintély alapján történő választás a hitbéli alkalmasság helyett. Ez magával hozza a panaszokat, hogy a presbiterek sem látogatják kellő mennyiségben a templomot, az egyházért felelős vezetők is adják

⁴¹ Az igazgató tanítónak adminisztratív és szakfelügyelői tevékenysége mellett a Bocskai utcai iskolában kellett az énektanítást végeznie. 200K igazgatói pótlékának fejében el kellett látnia az egyházi jegyzőséget is. HRE Presb. jkv. 358/1914.

⁴² Ennek a kerületi határozatnak a bejegyzése a hódmezővásárhelyi presbiteri jegyzőkönyvekbe: HRE Presb. jkv. 3/3/1914.

⁴³ A püspöklelei tanító például 400K egyházi fizetése kiegészítéséül 1000K államsegélyt kapott. HRE Presb. jkv. 133/1914. Közvetlenül a háború előtt az egyház kísérletet tett négy új államsegélyes tanítói állás létesítésére. Ezek ügyében ellentétes felfogás alakult ki a királyi (állami) tanfelügyelet és az egyház között. Előbbi szerint ezek olyan beszüntetett állások újraélesztései lennének, melyet csak akkor tudja ajánlani, ha az államsegély-kérelem 900 koronás egyházi fizetés kiegészítésére vonatkozna. Az egyház szerint az eredetiek csak ideiglenes állások voltak, és 100 koronás egyházi fizetéshez kért államsegélyt. HRE Presb. jkv. 442/1914. Az iskolai államsegélyekkel kapcsolatos állami készség és visszakozás politikai hullámai magyarázzák, miért jelentette ki az egyház egyik 1913 végi határozatában egyik legfontosabb feladatának az ismétlőiskolákról való gondoskodást, hogy azután 1914. június 19-én visszakozzon a községi ismétlőiskolák átvételétől. Módosító határozata értelmében a hitfelekezetek ismétlőiskolák fenntartására nem kötelezhetőek, a város pedig amúgy is gazdasági ismétlőiskolák felállítására készül. (HRE Presb. jkv. 454/1913; 256/1914.) Hódmezővásárhely ebben a kérdésben is megpróbált a Tiszántúl előtt járni. Egyházkerületi szinten egy 1915 végi határozat kötelezte az egyházközségeket iskoláik hat osztályúvá bővítésére, ismétlő iskolák és ifjúsági egyesületek szervezésére. (Bejegyzése: HRE Presb. jkv. 8/16/1916.)

lányukat a Domonkos rendi apácák 1903-ban megnyílt leánynevelő intézetébe.⁴⁴

A századforduló kulcsgondolata a hitélet fejlesztése volt. Az erőre kapó belmissziói gondolatoknak hála az egyház az 1880-90-es években templomépítésekben tetten érhető nagy átalakítási munkába fogott. Egy évtizeden belül három is épült, legnagyobbbrészt a hívek önzetlenségéből és áldozatkészségéből. Az újvárosi 1899-es fölszentelése után, 1903-ban a tabáni és 1906-ban a susáni templom építésébe kezdtek bele. A templomépítések ugyanakkor leleplezték a gyülekezeti élet akut problémáját, az alacsony templomlátogatási hajlandóságot is.⁴⁵

A tanyasi lakosság között végzett istentiszteletek szintén az újvárosi templom felavatásával egy időben vették kezdetüket. A fokozottabb lelkigondozás következtében a híveket áldozathozatalra is lehetett ösztönözni,⁴⁶ melyre alapozva elkezdődhetett a külterületi parokiális körök szervezése is. A szervezés során megmutatkoztak a tanyasi hívek buzgóságának különbségei is.⁴⁷

⁴⁴ A HRE Presb. jkv. 110/1925. szám alatt lejegyzett tárgyalások 1910-től vizsgálták a református öntudat kérdéseit Hódmezővásárhelyen.

⁴⁵ HRE Presb. jkv. Pap Imre elnöklelés újévi köszöntője 1917. január 3-án.

⁴⁶ Az úrvacsorai bort és kenyeret általában az állami elemi iskolai tanítók biztosították térítésmentesen. A perselypénz az átlagos áldozatkészségnek volt megfelelő, de történtek nagyobb pénzadományok is. Kedves és jegyzőkönyvileg is megörökített jelenség volt, hogy az egyik tanítónő rendszeresen megebédelteti a megjelenő és délutánra újabb helyre továbbutazó lelkészt, anélkül hogy az ezért megállapított díjra igényt tartott volna. Erre a célra tartott multság jövedelméből és a perselypénz felhasználásával úrasztali és keresztelési edények beszerzése is sor kerülhetett. Ahol férfi énekkar alakult, mely az istentiszteleteken két-két énekszám előadásával szolgált, ott nagyban megnőtt az istentisztelet iránti érdeklődés is.

⁴⁷ A református Egyetemes Konvent egyik 1906-os rendelkezése alapján kötelező volt az egyházközségeknek elkészíteniük és beküldeniük missziói jelentéseiket. Ezeket statisztikákkal is el kellett látniuk. pl. hány missziói istentisztelet tartottak, azokon átlagosan hányan vettek részt, hányan éltek úrvacsorával. Erre a köteleességre egy 1913 végi kerületi határozat ismételtlen figyelmeztetett. Hódmezővásárhely a 14 külterületi pontot és Püspökletét tekintette saját missziói terepének. A külterületi pontok elhelyezkedése a tanyaközpontokhoz igazodott, mely hálózat formálódására befolyással volt a vasúti megállóhelyek elhelyezése is. Fehértópart és Hatablak kilógott ezen pusztai helyek sorából. A vásárhelyi pusztának ezen a békési csücskében ugyanis eredetileg önálló segédlelkészség létezett. Ennek újra betöltéséről határozatot is hozott az egyház, aminek előfeltételeként a segédlelkészi lakást Pusztafehértóparton 1914-re fel is építtette, hogy azután benépesítését a háború

Az 1883-ban a rendes középiskolai tanári és II. osztályú lelkészi fizetés szintjén megszervezett önálló főgimnáziumi vallásanári állásra⁴⁸ Bányay⁴⁹ Sándort választották meg, aki először hívta fel a figyelmet még a 80-as években a baptizmus terjedésére, és javasolta a lelkészeknek a Susánba és Újvárosba való kijárást.⁵⁰ 1897-től 1921-ig ellátta a belmissziói célokat is megfogalmazó Nőszövetség (Nőegylet),⁵¹ s vele összefüggésben a karitatív Jótét Egyesület (alapítás 1888-ban) társelnöki tisztét.⁵² Gimnáziumi vallásanárként tizenegy éven át (1903-tól 1914-ig) szervezte a protestáns estélyek rendezvénysorozatát, melyek a református vallási élet alkalmoszerű ünnepélyes megnyilvánulásaivá váltak. Az 1908-ig rendezett évi három alkalom, 1914 virágvasárnapjáig évi négyre szaporodott. Bányay fáradságos szervező és rendező munkájában mindig a legkészségesebb támogatást élvezhette a lelkészek és Hódmezővásárhely előkelőbb asszonyai részéről, az énekek, zeneszámok, szavalatok előadásába pedig bevonta a gimnáziumi fiú- és leány magántanulói ifjúságot is. Ezek a műsorok általában kedvesekké lettek úgy a református hívek, mint a más vallású intelligensebb közönség előtt.⁵³ 1905-ben meghonosította gimnáziumi növendékei között a szabad imádkozás gyakorlatát.⁵⁴ Az 1906/1907. évi gimnáziumi Értesítő az iskolában tartott ifjúsági istentiszteletről számol be, az 1910/11. évi szerint abban

kitörésével jobb időkre kelljen halasztania. Ebben az állandósult átmeneti helyzetben az állami tanító rendszeresen tartott istentiszteletet mint az egyház rendes megbízottja egy számára előírt rend szerint. Az 1913-14-as évek missziói istentiszteleteiről szóló összegző jelentését a hódmezővásárhelyi egyháztanács 1915. március 5-én tette meg. Adatokat forrásai: HRE Presb. jkv. 4/3/1914; 442/1914; 80/1915.

⁴⁸ Az ezer osztrák értékű forint (az 1892-es valutareform után kétezer korona) fizetés ennek felelt meg. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 1883. 883–884.; 1201.

⁴⁹ Neve előfordul Bányai alakban is.

⁵⁰ FEJÉRVÁRY 1929. 508–509.

⁵¹ Lásd pl. HRE Presb. jkv. 350; 351/1914; FEJÉRVÁRY 1929. 509.

⁵² Még 1924-ben is kritikával illette a lelkészeket, hogy azok – állítólag – nem járnak el a betegekhez, a kórházakba. HRE Presb. jkv. 367/1924. A hódmezővásárhelyi Erzsébet Kórház akkori formájában 1898-ban 40 ágyas létesítményként alakult, hogy azután 1905–1911 között 225 ágyassá bővüljön.

⁵³ Amikor 1918-as nyugdíjba vonulását három évvel megelőzve lemondott erről a feladatáról, azt külön kérésére Györffy József vette át tőle. HRE Presb. jkv. 79/1915.

⁵⁴ HRE Presb. jkv. 44/1933.

az évben már nem először működött a Református (Keresztény) Ifjúsági Egyesület hetenként tartott összejövetelek formájában.⁵⁵

A főgimnáziumtól elkülönült a városi ifjak egylete, mely 1913. november 9-én Császár Péter igazgatótanító elnökletével alakult újjá. Az egyesületet saját kebeléből választott tisztikar vezette. Összejöveteleit a nyári hónapok kivételével vasárnaponként délután 2 órai kezdettel tartotta. Az egyesület önképzőköri és olvasóköri elvek alapján működött, de vallásos jellege a Szeremlei-korszakhoz képest kifejezett erősödéssel ment keresztül.⁵⁶ Vallásos ismeretterjesztő előadásait lelkészek, segédlelkészek, igazgatótanító és Nagy László tanító tartották, melyek gyarapították az ifjak ismereteit, erősítették őket hitükben, egyházukhoz való hűségükben és ragaszkodásban. Adománygyűjtési céllal 1914. március 8-án a gimnáziumi tornacsarnokban egy jól sikerült vallásos estélyt, március 22-én pedig a Tisza szállodában zártkörű táncestélyt is tartottak. Közvetlenül a háború előtt az egyháztanács már kimondta a Deák Ferenc utcai iskolatelepen egy külön ifjúsági egyleti helyiség megépíttetését, de ezt a háború kitörésével együtt jelentkező nehézségek között jobb időkre kellett halasztani.⁵⁷

A gyülekezet 1910-ben tervezetet készített a nagygyülekezet önálló gyülekezetekké és az önálló egyházmegyévé alakulás érdekében. A tervezet azonban nem valósult meg. Ebben döntő szerepet játszottak azok a belső viszályok, melyek általában az intézményfenntartással kapcsolatban merültek fel. Ezek ugyanis az aktuális presbitériumi kisebbség és a tanári, tanítói kar heves ellenkezései hatására rendre eljutottak az egyházmegyei bíróságig.⁵⁸ Ennek ellenére lépésről lépésre haladtak előre egy impozáns belmissziói program végrehajtásával. A gimnáziumi tanárok családi pótlékát teljes egészében folyósították, de

⁵⁵ Főgimn. Ért. 1906/7. 16.; 1910/11. 7.

⁵⁶ A hódmezővásárhelyi RKIE Szeremlei-korszaka külön kutatást igényel. 1913-ban a politikával és gazdálkodással foglalkozó lapok mellett hangsúlyosabbá vált a vallásos olvasmányok hozzáférhetősége. Ebben valószínűleg kiemelkedő érdeme volt Bányay Sándornak is. Lásd FEJÉRVÁRY 1929. 509.

⁵⁷ HRE Presb. jkv. 194/1914, 84/1915.

⁵⁸ „Köszöntőjében Pap Imre elnöklelkész megemlíti azokat a híreszteléseket, melyek szerint Hódmezővásárhely azért kezdeményezte volna a békés-bánáti egyházmegyéjétől való elválást, mert [...] az egyház dolgai az egyházmegye előtt nem a megfelelő módon fordulnának. [...] Ezek a fordulatok a normális ügymenet részei.” HRE Presb. jkv. 442/1914.

részbeni kiutalásával megkezdődött a tanítók fizetésrendezése is.⁵⁹ A kántorok esetében teljes mértékben érvényre juttatták a korpótlékos előmenetelt. A Kovács Ferenc-féle hagyaték felhasználásával, jóval az ezt elrendelő kerületi határozat⁶⁰ előtt egyházfenntartási alap létesítésére került sor. A temetkező felek számára eltörölték a külön orgonahasználati díjat, a templomokat fűthetővé tették, tornyaikat órákkal látták el. Nem valósult meg ugyanakkor a szintén kitűzött általános stóladíj-eltörlés, a párbéradó egy koronával lejjebb szállítása, állandó hitoktató lelkész rendszeresítése, hogy a külterületi hitoktatás is független lehessen az állami kézbe került ottani népiskolák tanszemélyzetétől.⁶¹ Ahhoz, hogy az egyház a tabáni és a susáni templom mellé rendes kántori állást szervezhessen, oda orgonákat állíthasson be, a presbitérium továbbra is a hívek jóindulatára és áldozatkészségére számított.⁶² 1913-ban hitélet és egyházigazgatás szempontjából is parókiális körökre osztották az egyházközséget.⁶³ A baptizmus terjedésének megakadályozására és a hitben épülni, tanulni, erősödni vágyó hívek számára a téli hónapokban öt helyen (református iskolákban) nagy sikerű vallásos felolvasó estélyeket kezdtek tartani, ahol a lelkészi felolvasók mellett az énekszolgálatot gyakran már nem a kántorok, hanem buzgó egyháztagok látták el.⁶⁴

⁵⁹ Ebben a korszakban a családi pótlék a leginkább a családfenntartókat sújtó drágaság ellensúlyozására szolgáló segélyként került bevezetésre.

⁶⁰ Ennek a kerületi határozatnak a bejegyzése a hódmezővásárhelyi presbitéri jegyzőkönyvekbe: HRE Presb. jkv. 2/110/1914.

⁶¹ Az 1897-ben községiesített volt külterületi református iskolák 1898-as államosításakor a város és az állam szerződésébe belekerült az a pont, hogy utóbbi a lélekszámnak megfelelően református tanítóknak előnyt biztosít. Az 1907. évi XXVI. tc. 20§ 2. bekezdése szerint az állami elemi iskolai néptanítók kinevezésénél az állami népiskolai gondnokság véleménye is meghallgatandó és lehetőség szerint figyelembe veendő volt. Ezen elvekkkel szemben 1914-ben Hódmezővásárhely belterületén a közös igazgatóság alatt álló Mária Valéria és a Damjanich utcai iskolákban a hét tanerőből az arányos öt helyett csak négy volt református, az összes tizenegy belterületi tanerőből pedig az arányos kilenc vagy nyolc helyett csak hét. HRE Presb. jkv. 233; 386/1914. A tanyavilág nagy távolságai a rendes és rendszeres vallástanítás megoldását a még a belterülethez képest is megnehezítették.

⁶² Papp Imre elnöklelkész értékelése újév alkalmából az elmúlt 1915. év és az 1913. január 1-től 1915. december 31 között lefolyt három éves egyházkormányzati ciklusról 1916. január 17-én.

⁶³ HRE Presb. jkv. 412/1915.

⁶⁴ HRE Presb. jkv. 138/1914; 117/1915; 136/1916.

A város szülötte, Futó Zoltán szentesi lelkész, békés-bánati esperes ezen gondok és reménykeltő dolgok tudatában tette meg újévi köszöntését, melyet a vásárhelyi gyülekezet apostoli lelkületű intésként és megvalósítandó programként fogadott:

„Az 1914. boldog esztendő legyen egyházaink számára. A lelkészek hivatásukat átérző, magukat odaadó, Isten országát építő szent buzgósággal, a tanítók jobb, hívőbb, békességesebb, és boldogabb nemzedéket nevelő egyházas érzéssel, a vezetésre állított tisztos vénék (presbiterek) példát adó erővel, egymást megértő, az ezerféle ellentétet betörő, egyesíteni tudó, együtt örvendő szeretettel, az egyházért munkáló áldozatkész hittel álljanak egyházaik (értsd gyülekezeteik) élén.”⁶⁵

A hódmezővásárhelyi reformátusok 1914. május 10-én impozáns és demonstratív ünnepséggel emlékeztek az Ótorony felépítésének 300. évfordulójára, mint amit a dicsőséges Rákóczi-korszak végén kezdtek építeni, átvonultak felette a fegyvertelen üldözések, a türelmi parancs, a szebb jövővel biztató 1791. évi törvény és azt követő rendelkezések. Áll az egy Isten dicsőségére, orma nyilván mutatja, honnan várhatnak a hozzá hű, alája sereglő hívek segítséget.⁶⁶ Hogy erre a felülről jövő segítségre Hódmezővásárhely reformátusai is mennyire rászorultak, azt a Nagy Háború irtózatosa valóságosan nyilvánvalóvá tette.

IRODALOM

FEJÉRVÁRY József

1929 *Vásárhely története családok tükrében.* Erdei Nyomda, Hódmezővásárhely.

FÖLDESI Ferenc – IMRE Mihály – VARSÁNYI Péter

1990 *A hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnázium.* (Iskolák a múltból) Tankönyvkiadó, Budapest.

⁶⁵ HRE Presb. jkv. 139; 177/1914.

⁶⁶ HRE Presb. jkv. 139; 177/1914.

KOVÁCS Kálmán Árpád

- 2015 Az állam-egyház viszony és a református felekezeti öntudat problémái a 19. században. Problémafelvetés és kultúrtörténeti háttér. In: Ujváry Gábor (szerk.): *VERITAS Évkönyv 2014*. Magyar Napló Kiadó–VERITAS Történetkutató Intézet, Budapest. 13–46.

RÉVÉSZ Imre

- 1943 Egy fejezet a magyar református ébredés történetéből. A. N. Somerville magyarországi körútja 1887–1888 (különlenyomatban is, Debrecen, 1943.). *Theologiai Szemle* XIX. évf. 1. sz. 10–45.

SZEREMLEI Samu

- 1870 (sic!) *A népiskolai kérdésről. Különös tekintettel az 1868. XXXVII. t.-cikkre és a prot. egyház érdekeire*. Szerzői kiadás, Budapest.

FORRÁSOK

Főgimn. Ért. A Hód-Mező-Vásárhelyi Ev. Ref. Főgimnázium Értesítője.
Tanévek szerint.

HRE Presb. jkv. – Hódmezővásárhely-Ótemplomi Református Egyházközség irattára *Hódmezővásárhelyi Református Egyház Presbiteri Jegyzőkönyvek*.

DIE KALVINISTEN IN HÓDMEZŐVÁSÁRHELY UND DER
GROBE KRIEG

Die Origo: Das kalvinistische Kirchenleben in
Hódmezővásárhely beim Ausbruch des Krieges

Diese Studie ist der Anfangsteil einer Serie, die anlässlich der Hundertjahrfeier der Großen Welkriege die geistigen Wirkungen unter die Lupe nimmt, die die Reformierten (Kalvinisten) der Stadt Hódmezővásárhely zwischen 1914 und 1920 erlebten. Die Serie behandelt ausschließlich die Ereignisse des Hinterlandes. Die Serie wird auf die Presbiterialprotokolle dieses südungarischen Marktfleckens aufgebaut. Die methodale Schwere dieser Quellenbasis liegt an der Menge (circa 2800 Stück, mehr als 800 Seiten), und Dichtigkeit der Anträge. Dieses Material kann in Abschnitten aufgearbeitet werden. Die geplante Aufteilung der Serie: 1.) Origo. Reformiertes Leben in Hódmezővásárhelyen zur Zeit des Kriegsausbruchs. 2.) Von der Begeisterung zur Ernüchterung (von Juni 1914. bis März 1916). 3.) Im Schatten der krieglichen Ausschöpfung, des Reformationjubiläums und der Gesetzartikel N° 20 des Jahres 1848 (von April 1916 bis August 1918) 4.) Die Übergangszeit des Zusammenbruchs und des Chaos (von September bis März 1920. 5.) Rückblick. Der Große Krieg im Spiegel der Presbiterialeinträge von 1920 bis 1943. Dieses Anfangsstück der Serie deckt die Ausgangsverhältnisse auf, um die Vergleichsgründe zu den späteren Ereignissen zu verschaffen.